

PANEVĖŽIO ŽEMĖS ŪKIO PARODOS

Šiandieninė Europa kaip ir prieš tūkstantmečius yra gyvybiškai susijusi su žeme. XVIII a. vykusį žemės ūkio revoliucija pakeitė žemyno veidą. Ji sugriovė šimtametę tvarką ir kartu su perversmu pramonėje sukūrė industrinę visuomenę. Žemės ūkio revoliucija žemdirbį įtraukė į rinkos mainus, privertė jį specializuotis, panaikino atskirų sričių uždaramą, atvėrė kelią investicijoms, sukėlė perversmą agrotechnikoje. Žemės ūkio revoliucija – tai kapitalizmo triumfo žygis per kaimiškąją Europą. Prasidėjusi Olandijoje ir Anglijoje ji plito kaip ratilai vandenyje, pasiekdami vis naujus žemyno plotus, įtraukdami į persitvarkymų sūkurį vis kitas visuomenes ir tautas¹.

XIX a. revoliucijos banga pasiekė Lietuvą. Nors ir vėluodamas šis procesas tapo viena svarbiausių visuomenės raidos jėgų. Naujomis idėjomis pirmiausia užsikrėtė pavienės asmenybės, o radusios palankią terpę šios idėjos užvaldė mases. Agrarinė revoliucija prisitaikė esančias struktūras ir sukūrė naujas: visuomenines organizacijas, informacijos priemones, kredito įstaigas, pagaliau XX a. pajungė savo valiai valstybę. Visi šie revoliucijos įrankiai platino ar įgyvendino jos idėjas. Žemės ūkio parodos yra viena iš agrarinio perversmo institucijų. Jos svarbios ūkio pažangai jau vien todėl, kad kitos informacijos priemonės turėjo mažesnę įtaką nei dabar, o daliai visuomenės buvo tiesiog neprieinamos.

Pirmosios žemės ūkio parodos Rusijos valdomoje Lietuvoje surengtos XIX a. VII dešimtmetyje. Panevėžyje – 1887-1888 m. 1900 m. parodą Panevėžyje suorganizavo Raseinių arklių auginimo draugija². Nuo 1901 m. iniciatyvą perėmė Kauno gubernijos žemės ūkio draugija. Jos globojamos parodos Panevėžyje veikė 1901-1910 m., išskyrus 1906-uosius. Dažniausiai buvo rengiamos gegužės pabaigoje ar birželio pradžioje ir trukdavo tris dienas. Galima išskirti tris pagrindinius šių parodų rengėjus: Kauno gubernijos žemės ūkio draugiją, Panevėžio olandiškų galvijų auginimo komitetą ir Panevėžio parodų komitetą.

Kauno gubernijos žemės ūkio draugija buvo veikliausia ir disponuojanti didžiausiu potencialu ekonominė draugija XX a. Lietuvoje. Būdama agrarinio perversmo sudėtinė dalis, ji jungė ūkio pažangos šalininkus, skleidė naujas mintis ir pagal galimybes jas įgyvendino. Kertinis Draugijos programos akmuo – žemės ūkio gamybos plėtimas ir tobulinimas. Šiam tikslui tarnavo paskaitos, žemės ūkio mokyklos, ekskursijos, spauda, naujos agrotechnikos bandymas ir diegimas, ūkio tvarkymo rekomendacijos, skirstymosi į vienkiemius propaganda ir kita³.

Jau pirmaisiais savo veiklos metais Draugija ėmė rūpintis galimybe rengti žemės ūkio parodas, kurios demonstruotų visos gubernijos žemės ūkio pasiekimus, savo pavyzdžiu skatintų pažangą, taptų mainų centru. Parodų vieta buvo pasirinktas Panevėžys dėl čia jau esančios jų rengimo patirties, didelio šio regiono pažangių ūkių skaičiaus, gero susisieki⁴. Draugija formavo bendrą parodų strategiją, svarstė iškylančius sunkumus, bet į konkretų jų rengimą nesikišo. Pavyzdžiui, buvo tariamasi, kam parodose reikėtų teikti pirmenybę – komercijai ar švietimui⁵. Dalis draugijos narių buvo linkę paaukoti vienadienius interesus. Bet, kita vertus, argi prekyba nėra vienas iš natūralių pažangos plitimo būdų? Draugijai decentralizuojantis ir demokratėjant, didžioji energijos dalis skirta smulkiems ūkiams intensyvinti. Panevėžio parodoms atsirado alternatyva. Manyta, kad nedidelės kilnojamosios parodos, rengiamos valsčiuose, duos daugiau naudos už Panevėžio parodas, į kurias dažnam valstiečiui atkakti sunku. Pirmą kartą šis požiūris išsakytas 1903 m. jau minėtos diskusijos metu. Einant metams, atsirado vis daugiau naujos parodų koncepcijos šalininkų. 1910 m. Draugijos susirinkime, motyvuojant trūkumais, pasiūlyta parodų Panevėžyje neberengti, o visą dėmesį skirti kilnojamosioms parodoms. Daliai narių pasipriešinus buvo priimtas kompromisinis sprendimas – parodas Panevėžyje rengti rečiau, kas treji metai⁶. Mirus pagrindiniam parodų organizatoriui Juozapui Kozakovskiui, 1913 m. paroda surengta Šiauliuose. Išeitis suteikė galimybę pasinaudoti abiejų sprendimo variantų privalumais.

XIX a. VIII dešimtmetyje Lietuvoje ėmė sparčiau plisti įvairių užsienietiškų veislių galvijai. Labiausiai išpopuliarėjo pieninių galvijų veislė olandų juodmargiai. 1901 m. Kauno gubernijos žemės ūkio

draugijos susirinkime buvo nutarta įsteigti Panevėžio olandiškų galvijų auginimo komitetą. Iš pradžių į jį įėjo 34 stambūs žemvaldžiai, daugiausia Panevėžio apskrities dvarininkai⁷. Komiteto tikslas buvo plėsti gyvulininkystę ir gerinti jos rentabilumą didinant olandų juodmargių bandas, vesti gyvulių kilmės knygas, Komiteto nariams padėti realizuoti prieauglį. Kaip vieną iš pagrindinių priemonių šiems tikslams pasiekti Komitetas pasirinko žemės ūkio parodas. Jis per visą Panevėžio parodų gyvavimo laikotarpį buvo atsakingas už galvijų skyrių parodoje⁸. Komitetas paruošė galvijų ekspertizės parodose instrukciją, rūpinosi ekspertais⁹. Dauguma eksponuojamų ir apdovanojamų galvijų priklausė Komiteto nariams. Jo tvarkomas antrasis parodų skyrius tapo centru, kuriame buvo demonstruojami geriausi Rusijos imperijos galvijai.

Didžioji parodų organizavimo dalis teko Panevėžio parodų komitetui. Jis kvietė ir registravo dalyvius, rūpinosi patalpomis, parodų darbotvarke ir tvarka, sudarinėjo ekspertų komisijas apdovanojimams skirti, samdė reikalingus darbininkus ir dirbo kitus būtinus darbus. Parodų komitetas buvo sudaromas vietoje, o Kauno gubernijos žemės draugijos susirinkimas jo sudėtį tvirtino. Kadangi dauguma Komiteto narių buvo iš Panevėžio apskrities, tai į jį stebėtojais buvo skiriami ir kitų apskričių atstovai¹⁰. Komiteto nariai keitėsi, svyravo jų skaičius, bet nuolatinis branduolys - tas pats. Juozapas Kozakovskis, Erikas Kaizerlingas, Henrikas Holštenhauzenas-Holšteinas, Vilhelmas Ropas, Aleksandras Meištavičius. Kas jungė šiuos žmones? Visi jie dvarininkai, ūkininkaujantys naujoviškai. Visų pažiūroms lemiamą įtaką turėjo idėjos, atkeliavusios iš tų kraštų, kur žemės ūkio perversmas prasidėjo keliais dešimtmečiais anksčiau nei Lietuvoje. Ko jie siekė? Asmeninės naudos, aukštesnio visuomeninio statuso ar nuoširdžiai tikėjo dirbą krašto gerovės labui? Palikime šią problemą mąstymo ir psichologijos istorijai. Mums svarbu tai, kad, rengdami parodas, jie sąmoningai ar nesąmoningai plėtė kapitalizmo terpę, diegė būtinąs jo sąlygas – kapitalų ir prekių apyvartą.

Panevėžio parodų eksponatai buvo dalijami į kelis skyrius. 1901 m. parodoje pastarieji tokie: arklių, galvijų, avių, kiaulių, žemdirbystės produktų, pienininkystės, žemės ūkio mašinų ir įrankių bei nekonkursinis¹¹. Vėlesniais metais kai kurie skyriai buvo

jungiami, atsirado naujų, bet iš esmės parodų struktūra liko ta pati¹². Deja, nėra duomenų apie jų dalyvių ir eksponatų skaičių. Bet apie teikiamus prioritetus daug ką pasako parodose skirti apdovanojimai. Jie rodo, kad per visą parodų egzistavimo laiką didžiausias dėmesys buvo skiriamas trims kryptims – arklinėkystei, pieninėkystei ir amatams. Į parodas buvo priimami grynaveisliai arkliai: išimtis daryta tik valstiečiams – jie galėjo eksponuoti ir grynaveislius, ir negrynaveislius. Arklių skyriui atitekdavo apie 1/3–1/5 visų parodoje išdalijamų apdovanojimų. Ilgainiui ėmė gerėti valstiečių pristatomų arklių kokybė. 1907 m. parodoje jau buvo valstiečiams priklausančių ardėnų, pusiau ardėnų, pusiau belgų, pusiau anglų veislių arklių¹³. Didžiausio parodų organizatorių ir lankytojų dėmesio susilaukė II skyrius. Jame demonstruoti grynaveisliai užsienietiški galvijai bei vietinių veislių valstiečių gyvuliai, užauginti Lietuvoje ir užsienyje. Remiantis kelerių metų žiniomis galima nurodyti geriausias dvarų bandas. Tai E. Kaizerlingo Staniūnų, J. Meištavičiaus Liūdynės, B. Karpio Joniškėlio, K. Rekės Šaukoto bandos. Parodose pastebima galvijų veislių mažėjimo tendencija. 1901 m. parodoje demonstruotos 5 veislės, o vėliau jų skaičius sumažėjo iki dviejų¹⁴. Daugiausia apdovanojimų pelnė olandų juodmargės.

Parodoje didelė reikšmė teikta valstiečių amatams. Eksponuoti stalių, šaltkalvių, račių, šikšnių, pynėjų ir kitų amatininkų darbai, ypač daug buvo namų darbo audinių. 1905 m. amatų skyrius gavo daugiau kaip pusę visų parodos apdovanojimų. Gausiai amatininkus apdovanodavo ir kitais metais¹⁵. Likusiems parodų skyriams dėmesio skirta mažiau, nors ir čia dažnai rodyti svarbūs dalykai. Didelio lankytojų dėmesio susilaukdavo žemės ūkio mašinų ir įrankių skyriuje demonstruojamos kuliamosios, sėjamosios, kertamosios, plūgai, pieninėkystės technika, trąšos¹⁶. Liudininkai teigia, kad būtent parodose panevėžiečiai pirmą kartą pamatė automobilius ir traktorius¹⁷. Tarp gausybės eksponatų buvo ir originalių. 1904 m. apdovanojimai paskirti už vargonus, tigrą ir leopardą kailius, 1907 m. – už veikiančią garo mašinos modelį¹⁸.

Reikia pabrėžti, kad buvo dedamos pastangos pritraukti smulkiuosius žemvaldžius. Tik valstiečiams dalyti piniginiai apdovanojimai, vietos parodose jiems buvo skiriamos nemokamai ar su nuolaida¹⁹.

Žemės ūkio naujovių demonstravimas ir skatinimas jas įdiegti buvo svarbus, bet ne vienintelis parodų švietimo programos punktas. Kovai su daug nuostolių pridarančiais gaisrais Kauno gubernijos žemės ūkio draugija ragino statybai naudoti nedegias medžiagas. Jau 1901 m. kilo mintis Panevėžio parodų aikštėje pastatyti ugniai atsparią valstiečio sodybą²⁰. Gyvenamasis namas turėjo būti iš specialių plytų, dengtas čerpėmis ar specialiai apdorotais šiaudais, medinės dalys tinkuotos. 1904 m. parodai gyvenamasis namas buvo baigtas²¹. Nauji ūkininkavimo metodai populiarinti paskaitose. 1908 m. parodoje J. Ivanovičius perskaitė paskaitą apie žemės ūkio ratelius ir kooperaciją, o Josifas Koreva – apie kaimų skirstymąsi į vienkiemius. Šios lietuviškai skaitytos paskaitos susilaukė didelio valstiečių susidomėjimo²². Naujos žemės ūkio technikos privalumus rodė Žemės ūkio mašinų konkursų komisija. Jai priklausę žinovai parodoje demonstruojamą techniką išbandydavo. Tikrai žinoma, kad Komisija 1902 m. parodos metu surengė Rusijoje ir užsienyje gaminamų plūgų konkursą, o 1907 m. išbandė lėkštines akėčias²³.

Panevėžio parodos, didelis visuomenės traukos centras, darė įtaką ir kultūriniam gyvenimui. Parodų komitetas kasmet skirdavo lėšų koncertams rengti. 1904 m. koncertavo J. Birmanto vadovaujamas choras, kuris atliko keletą lietuviškų dainų²⁴. Amžininkai mini Panevėžyje koncertavus ir Stasį Šimkų²⁵. 1906 m. paroda nors ir neįvyko, jos paviljone buvo parodytas teatro spektaklis. Kitais metais už bilietus į spektaklį Parodų komitetas gavo net daugiau kaip 10% savo pajamų²⁶.

1902-1910 m. Panevėžio parodų komiteto finansinės ataskaitos leidžia į jas pažvelgti iš kitos pusės. Parodų komiteto pajamos ir išlaidos vidutiniškai sudarė 3653 rublius. Daugiausia pajamų – 4263 rubliai – gauta 1901 m., mažiausiai – 3262 rubliai – 1907 m. Pirmaisiais veiklos metais komitetas buvo priverstas iš Panevėžio tarpusavio kredito draugijos bei privačių asmenų imti paskolą, bet jau 1903 m. su kreditoriais atsiskaitė ir vėliau nuolat turėjo lėšų perteklių. Panevėžio parodos niekada nebuvo nuostolingos. Parodų komiteto pajamas sudarė lėšos, gaunamos už įėjimo bilietus, mokestis už vietą parodoje, 2% mokestis nuo sumos, gautos už parduotus eksponatus, ir kiti pajamų šaltiniai. Didžiausią savo pajamų dalį Komitetas gavo už parduotus bilietus. 1902-1910 m.

suma sudarė apie 40% visų pajamų. Bilietų kaina įvairioms lankytojų kategorijoms svyravo nuo 15 kapeikų iki 1,6 rublio. Mokestis už vietas irgi buvo svarbus, jis davė 19,1% pajamų. Veiklos pradžioje Komitetas susilaukdavo finansinės pagalbos iš įvairių įstaigų ir organizacijų. Jį parėmė Valstybės turtų ir žemės ūkio ministerija, Kauno gubernijos žemės ūkio draugija, Panevėžio tarpusavio kredito draugija, Panevėžio miesto dūma, Raseinių arklių auginimo draugija. Gauti pinigai buvo panaudojami parodų paviljonų statybai ir remontui, inventoriui įsigyti, kanceliariinėms reikmėms, darbininkams samdyti, parodų aikštės nuomai. 1903-1910 m. apie 16% visų išlaidų buvo skirta parodų dalyviams premijuoti. Ataskaitos rodo kai kurias parodų raidos tendencijas. Visuomenės dėmesys parodoms neatslūgo, lankytojų skaičius pamažu didėjo. Ekspонатų gausiausia buvo pirmosiose parodose, po 1905 m. pajamos už vietas parodose sumažėjo. Nuo 1905 m. ryškiai sumažėjo pajamų, gautų už parduotus eksponatus²⁷. Tai rodo Panevėžio parodų, kaip mainų rinkos, regresą, jei tik tai nėra vengimo mokėti mokesčius pasekmė.

1901 m. Panevėžio parodų apyvarta siekė 30000 rublių²⁸. Tuo tarpu Kaune ir Vilniuje 1900 m. vidutinė vienos mugės apyvarta buvo kelis kartus mažesnė²⁹. Apskritai XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais Kauno gubernijoje šią sumą viršydavo tik nedaugelis mugių, vykusių ne prekybos ir pramonės centruose, o mažuose miesteliuose³⁰. Ar tai rodo prekybos ir visos ekonomikos smukimą? Įsigilinus aiškėja, kad keičiasi mainų forma. Jie darosi sunkiau prieinami ir telkiasi nedaugelio rankose. Prekyba iš turgaus aikščių traukiasi į didmenininkų kontorą ir parduotuves. Ir ten, kur šis procesas pažengęs toliau, mugėms ateina sunkus metas. Prekybinis kapitalizmas rodo savo brandumą. Jo sėkmė – žemės ūkio perversmo katalizatorius. Žemės ūkio parodos yra vienas iš taškų, kuriame skyla senoji visuomenės sankloda ir pro atsiradusius plyšius veržiasi naujos mintys, įgūdžiai, metodai, papročiai. Reikėjo laiko, kol masė užliejo visą paviršių ir tapo svarbiausia visuomenę telkiančia jėga. Kaip Lietuvoje buvo peržengta riba tarp feodalizmo ir kapitalizmo? Tai viena svarbiausių Lietuvos istorijos problemų.

Kalbant apie XX a. pradžios Lietuvą jokių būdu negalima apeiti nacionalinių problemų. Tarp Panevėžio parodų organizatorių – įvairios etninės orientacijos žmonės. Tarp jų ir tokie, kurie toli gražu

nebuvo lietuviškos Lietuvos patriotai. Jų veikla, nukreipta išimtinai į ekonominę sritį, davė ryškias pasekmes. Žemės ūkio intensyvinimas nulėmė valstiečių ekonominio vaidmens didėjimą, o tai savo ruožtu plėtė lietuvių nacionalinio judėjimo bazę. Būsimasis Lucjano Želigowskio sudarytos Vidurinės Lietuvos laikinosios valdomosios komisijos pirmininkas ir Lenkijos teisingumo ministras A. Meištavičius, kaip ir dauguma kitų parodos organizatorių, sau tokio tikslo nekėlė. Panevėžio parodos peržengė nacionalinių judėjimų ribas ir yra geras pavyzdys, kaip betarpiškai pokyčiai viename gyvenimo klode veikia kitus.

Išnašos:

¹ Ф. Бродель, *Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV-XVIII в.в., III: Время мира*, Москва, 1992, 176-178; 575-581.

² *Журнал общего собрания Ковенского общества сельского хозяйства (toliau - ЖОС)*, 1901, 17-18 мая, 12. J. Kozakovskio pranešimas.

³ P. Šalčius, *Raštai*. Кооперација, Vilnius, 1989, 424-444.

⁴ *Ibid.*

⁵ *ЖОС*, 8, 1903, Posėdžio protokolas; *ibid.*, priedas VII. K. Čechovičiaus pranešimas.

⁶ *ЖОС*, 26, 1910, 20-23. Diskusijos medžiaga.

⁷ *ЖОС*, 5, 1902, priedas III. Komiteto narių sąrašas; L. Mulevičius, Pieninė gyvulininkystė Lietuvos dvaruose XIX a. pabaigoje, 2, *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai, A ser.*, 3 (80), 1982.

⁸ *ЖОС*, 1901, 2-3 марта, priedas X. Panevėžio olandiškų galvijų auginimo komiteto taisyklės.

⁹ *ЖОС*, 5, 1902, priedas III. Panevėžio olandiškų galvijų auginimo komiteto ataskaita.

¹⁰ *ЖОС*, 1901, 17-18 мая, 12. J. Kozakovskio pasisakymas; *ЖОС*, 1901, 8-9 октября, priedas X. Parodų komiteto ataskaita; *ЖОС*, 10, 1903, priedas III. Parodų komiteto ataskaita.

¹¹ *Общая правила и программа Поневежской выставки*, Поневеж, 1901.

¹² *Общая правила и программа Поневежской выставки сельского хозяйства, животноводства и кустарного промысла*, Поневеж, 1910.

¹³ *ЖОС*, 19, 1907, priedas VIII. Apdovanojimų sąrašas.

- ¹⁴ *ЖОС*, 5, 1902, priedas XVII. Apdovanojimų sąrašas; *ЖОС*, 19, 1907, priedas VIII. Apdovanojimų sąrašas.
- ¹⁵ *ЖОС*, 15, 1905, priedas II. Apdovanojimų sąrašas.
- ¹⁶ *ЖОС*, 6, 1902, priedas X. Apdovanojimų sąrašas; *ЖОС*, 19, 1907, priedas VIII. Apdovanojimų sąrašas.
- ¹⁷ J. Kozakevičius, *Amžiaus kronika*, t. IV, p. 54-55, *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių sk.*, f. 112-4.
- ¹⁸ *ЖОС*, 12, 1904, Apdovanojimų sąrašas; *ЖОС*, 19, 1907, priedas VIII. Apdovanojimų sąrašas.
- ¹⁹ *ЖОС*, 10, 1903, 3. A. Meištavičius pranešimas; *ЖОС*, 1901, 8-9 октября, priedas X. Parodų komiteto ataskaita.
- ²⁰ *ЖОС*, 5, 1902, Draugijos pirmininko pranešimas.
- ²¹ *ЖОС*, 10, 1903, Draugijos pirmininko pranešimas.
- ²² *ЖОС*, 22, 1908, priedas I-II. J. Ivanovičiaus ir J. Korevos pranešimai.
- ²³ *ЖОС*, 6, 1902, priedas VIII. Žemės ūkio mašinų konkursų komisijos pranešimas; *ЖОС*, 19, 1907, priedas X. Žemės ūkio mašinų konkursų komisijos pranešimas.
- ²⁴ M. Karka, *Muzika ir teatras Panevėžyje*, *Kraštotyra*, 10, 1980.
- ²⁵ J. Kozakevičius, *op. cit.*
- ²⁶ *ЖОС*, 18, 1907, priedas II. Parodų komiteto ataskaita; *ЖОС*, 21, 1908, priedas V. Parodų komiteto ataskaita.
- ²⁷ *ЖОС*, 8; 10; 14; 18; 21; 23; 25; 27, 1903-1910. Parodų komiteto ataskaitos.
- ²⁸ *ЖОС*, 1901, 8-9 октября, priedas X. Parodų komiteto ataskaita.
- ²⁹ V. Tamošaitienė, *Lietuvos vidaus prekyba 1861-1913 m. ir jos formos*, *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai, A ser.*, 2(55), 1976.
- ³⁰ *Памятная книжка Ковенской губернии на 1882 год*, Ковно, 1881, 261-264; *Памятная... на 1884 год*, Ковно, 1883, 286-289.

THE AGRICULTURE FAIRES IN PANEVĖŽYS

Summary

Not a few Agriculture Faires were organized during the period of expanding capitalism. They offered peasants a welcome opportunity to make themselves acquainted with the innovations in farming, machinery etc. The article surveys the Agriculture Faires that took place in Panevėžys in 1887-1913 and deals with their importance in the daily life of the Kaunas province of that time.